

ANDREJ TÓTH-LUKÁŠ NOVOTNÝ-MICHAL STEHLÍK

Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?

Praha, Filozofická fakulta UK Praha, 2012. 722 p.

Ústava prvej Československej republiky (1918–1938), ktorá bola prijatá 29. februára 1920, a ktorú v mnohých ohľadoch môžeme považovať za príkladnú, novovzniknutú republiku, napriek jej mnohonárodnostnej realite prehlásila za národný štát. Počas jej existencie sa československé vlády usilovali o to, aby tento multikultúrny a viacjazyčný štát, ktorý sa vyznačoval obrovskými hospodárskymi a civilizačnými rozdielmi, pretvorili na skutočne národný štát. Toto úsilie však stroskotalo práve na tom, že Československo bolo národnostným štátom, v ktorom národnostné menšiny tvorili asi tretinu obyvateľstva, a v ktorom aj idea československého národa bola iba fikciou. Nie je prekvapujúce, že v takomto štáte národnostná otázka zohrávala vždy dôležitú úlohu, a aj samotný zánik prvej Československej republiky (ČSR) bol úzko spätý s nevyriešenou národnostnou otázkou.

Prvá ČSR sa často označuje ako „*masarykovská demokracia*“. Z istého hľadiska je to oprávnené. Liberálna ústava, fungujúci pluralitný systém politických strán a všeobecné volebné právo vytvárali kontúry demokratického politického systému, ktorý v danom priestore nemal páru. Na druhej strane však menšiny, ktoré takisto využívali výhody vyplývajúce z vyššie uvedených skutočností, vnímali národnostnú realitu Československej republiky predsa kriticky. Nech je to akoľvek prekvapujúce, ale terčom ich kritiky bolo okrem iného aj to, že – ak nerátam predstavy o národnom štáte – Československo nedisponovalo žiadnym uceleným národnostným programom. Program stredoeurópskeho Švajčiarska, o ktorom sa hovorilo pred vznikom republiky, rýchlo upadol do zabudnutia. K vypracovaniu novej vízie pritom už nikdy nedošlo. Keďže chýbal dlhodobější program na riešenie situácie národnostných menšín, kroky národnostnej politiky ČSR určovali najmä aktuálnopolitické záujmy. Ako to dokazujú aj udalosti roku 1938, vážne sa s touto otázkou zaoberali až vtedy, keď im problém prerástol cez hlavu. Samozrejme, že nie vízia bola tým, čo Nemcom, Maďarom a Poliakom najviac chýbalo. Nemohli sa zmieriť s tým, že v mnohých ohľadoch ich považovali za druhoradých štátnych občanov. Kvôli národnostnej príslušnosti sa im krivdilo pri obsadzovaní štátnozamestnaneckých miest, znevýhodňovala ich jazyková prax verejnej správy, a v porovnaní s Čechmi alebo Slovákmí nemohli slobodne pestovať ani vlastné národné tradície. Z týchto dôvodov mohol József

Törköly, jeden z popredných činiteľov *Maďarskej národnej strany*, označiť tento režim za „demokratickú samovládu“. Iní sa zas nazdávali, že československá demokracia znamenala skutočnú demokraciu iba pre väčšinové obyvateľstvo.

Bez toho, že by sme prijali niektoré z týchto názorov, je zrejmé, že národnostná politika prvej ČSR, prípadne situácia národnostných menšín si vyžaduje ďalšie výskumy. A to aj vtedy, ak vieme, že k tejto téme, vrátane česko-nemeckých, česko-slovenských, slovensko-maďarských vzťahov, máme k dispozícii širokú odbornú literatúru. Ide o vysoko odborné práce (napr. publikácie Jána Rychlíka o česko-slovenských vzťahoch, práce Jaroslava Kučeru a Václava Kurala o vzťahoch sudetských Nemcov a Čechov), ale aj o množstvo pamfletov poznačených nacionalizmom. Ich autorom radšej nebudem robiť reklamu. Dlho sa však neobjavil žiadny pokus o komplexné zachytenie národnostnej otázky. Vďaka českým kolegom sa však v posledných rokoch objavili dve dôležité až fundamentálne práce. Prvá, z pera Reného Petráša z roku 2009, ktorá má názov *Menšiny v medzi-válečnom Československu*, sa zaoberá právnym postavením menšín a ich medzinárodnou právnou ochranou. Autormi druhej knihy s názvom *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* sú Andrej Tóth, Lukáš Novotný a Michal Stehlík.

Kniha ktorá má pekné vyhotovenie, si vyžaduje pozornosť už aj preto, že má 722 strán. Skutočná hodnota knihy však spočíva v tom, že práca má priekopnícky charakter. Ide o prvý pokus podať ucelené, komplexné zhrnutie a hodnotenie tejto témy, pričom na rozdiel od tradičného českého prístupu sa na národnostnú otázku nepozera iba cez prizmu nemeckej otázky, ale proporčne dáva priestor aj maďarskej a poľskej otázke, ba dokonca sa zaoberá aj problematikou Podkarpatskej Rusi a otázkou slovenského autonomizmu. Recenzenta mimoriadne teší to, že maďarskej otázke, ktorá sa doteraz v českej odbornej literatúre zanedbávala, sa v tejto práci venuje dostatočná pozornosť. A to nie zaužívaným spôsobom, čiže len mechanickým preberaním stanovísk slovenských autorov, ale na základe vlastných výskumov, s použitím primárnych prameňov a odbornej literatúry napísanej v maďarskom jazyku.

Kniha je štruktúrovaná jasne a prehľadne, no autori sa niekedy nevyhli prehlínaniu či opakovaniu. Prvý väčší tematický celok prezentuje menšiny žijúce v Československu a ich politické strany. Autori v tejto časti poskytli stručný, ale korektný prehľad o nemeckých, maďarských a poľských politických stranách. Krátky text je istým spôsobom vyvážený bohatým poznámkovým aparátom. Ten ponúka záujemcom, ktorí sa chcú ešte viac vnoriť do témy, užitočné odkazy na literatúru. Činnosť maďarských politických strán, ktorá nás najviac zaujíma, je prezentovaná na základe chronologickej postupnosti. Pozornosť je venovaná aj výsledkom parlamentných volieb a aj takým dôležitým okamihom, ako je zvolenie Edvarda Beneša za prezidenta v roku 1935. Nie náhodou publiko-

val nedávno Andrej Tóth viaceré nové poznatky v dvojdielnej štúdii (*Maďarské menšinové politické strany v Československu a voľba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935*), ktorá je uverejnená časopise *Moderní dějiny*.

V českej a slovenskej odbornej literatúre je pomerne rozšírené, že kým československé politické strany sa delia podľa ich orientácie (s prívlastkom sociálnodemokratická, agrárna, národná), maďarské politické strany sa jednoducho charakterizujú iba ako iredentistické, negativistické, v lepšom prípade nacionalistické. Transparentným príkladom takéhoto dosť selektívneho a zaujatého prístupu je práca Věry Olivovej o prvej ČSR,¹ v ktorej autorka rozdelila československé politické strany do troch kategórií. Ale kým veľké československé strany sa dostali do kategórie republikové, maďarské občianske strany zaradila do skupiny nacionalistických strán. Napriek tomu že Benešova *Československá strana národno-socialistická* alebo Kramářova *Československá národná demokracia* aspoň natoľko boli organizované na národnom základe, ako Maďarská národná strana. Našťastie práca autorského tria Tóth–Novotný–Stehlík je aj v tomto ohľade objektívna a namiesto používania zaužívaných, ale vyprázdnených prívlastkov vychádza z politického programu skúmaných politických strán.

Predsa máme pocit, že niečo v nej chýba. V prvom rade je to preto, že práca sa takmer výlučne zaoberá iba s činnosťou opozičných maďarských strán. Pritom tieto strany pred rokom 1938 (pozri *Krajinskú kresťansko-socialistickú stranu* a *Maďarskú národnú stranu*) dokázali získať iba asi 60% maďarských hlasov. Maďarským aktivistom sa však autori nevenovali. Škoda, lebo činnosť aktivistických strán a sekcií, ktoré boli financované predovšetkým z vládnych financií, dobre ilustrovala národnostnú politiku v Československu. Nehovoriac o tom, že tým, že sa Praha na nich odvolávala, sa do roku 1938 do istej miery vyhla konštruktívnym vzťahom s maďarskou opozíciou. Je pravdou, že maďarský aktivizmus sa dokázal nezávisle prejavovať len do polovice 20. rokov (predovšetkým prostredníctvom *Republikánskej maďarskej roľníckej strany*) na čele s Istvánom Csomorom. Ale v rámci *Agrárnej a sociálnodemokratickej strany* až do roku 1938 fungovali maďarské aktivistické sekcie, ktoré predsa ponúkali maďarským voličom istú alternatívu. To, že autori sa nezaoberali s maďarskými aktivistami je o to výraznejšie, že v prípade Nemcov sa prezentovali aj aktivistické strany. Je pravdou, že tie boli parlamentnými silami a medzi Nemcami sa tešili oveľa väčšej popularite, ako Csomorovci medzi maďarskými voličmi. Samozrejme, že ani to nie je zanedbateľné, že porovnávanie nemeckého a maďarského aktivizmu je z viacerých hľadísk problematické.

¹ Olivová, Věra: *Dejiny první republiky*. Praha, 2000.

Kniha sa nezaobrá ani maďarskou ľavicou. Nevenuje sa ani nemecko-maďarskej sociálnej demokracii, ktorá bola v roku 1920 aspoň natoľko populárna ako maďarské občianske strany. Nevšíma si ani *Komunistickú stranu Československa* (KSC), pritom v jej radoch mali Maďari nadmerné zastúpenie. Bez analyzovania politiky KSC, ktorá bola v regióne južného Slovenska veľmi populárna, sa aj problematika Podkarpatskej Rusi dá len ťažšie pochopiť.

Druhý veľký tematický celok publikácie sa venuje právam národnostných menšín, ktoré boli kodifikované v zákonoch. V tejto súvislosti sa kniha osobitne zaoberá (často nič nehovoriacimi) programovými vyhláseniami československých vlád, ktoré sa týkali národnostných menšín. Ďalej sa venuje medzinárodným fórám na ochranu menšín, parlamentným zastúpením menšín, jazykovým zákonom a otázke pozemkovej reformy. Na rozdiel od výborného spracovania iných častí, ktoré brali do úvahy aj maďarské hľadiská, pozemková reforma nie je dostatočne spracovaná. Tá sa totiž týkala predovšetkým južných častí Slovenska a práve sem spadalo aj ťažisko kolonizácie, čo sa však v texte neodrkadľuje. Dôvodom je asi najmä nedostatočná znalosť relevantnej odbornej literatúry.

Druhá polovica knihy sa v podstate zaoberá aktivitami, ktoré československé vládne kruhy podnikli na pacifikovanie národností v druhej polovici 30. rokov 20. storočia. Tieto pokusy vychádzali predovšetkým zo zmien, ktoré sa udiali v medzinárodných mocenských pomeroch, ako aj z úspechov *Sudetonemeckej strany*, v dôsledku ktorých Praha pochopila, že musí vo svojej národnostnej politike uskutočniť zmeny. Aspoň na toto sa dá dedukovať tak z príhovoru prezidenta Beneša, ktorý predniesol v Liberci, ale aj z prejavov ďalších vedúcich politických predstaviteľov štátu (napr. ministerský predseda Hodža alebo minister zahraničných vecí Kamil Krofta). Avšak aj autori recenzovanej publikácie dobre poukázali na to, že medzi pražskými vládnymi kruhmi a požiadavkami sudetských Nemcov sa vytvárala čoraz väčšia priepasť. Dôvodom bolo, že Praha sa jednoznačne dištancovala od všetkých foriem autonómie, kým *Sudetonemecká strana* a spolu s ňou aj väčšina nemeckého obyvateľstva videla riešenie práve v autonómii. V takomto svetle je pochopiteľné, že v kapitole o československej kríze sa dôraz kladie na rozpory medzi *Sudetonemeckou stranou* a československou vládou. Pomerne málo priestoru venovali autori nemeckému neoaktivizmu a v súvislosti s tým aj vládnemu vyhláseniu z 18. februára 1937. Pritom dohoda, ktorá sa zrodila medzi W. Jakschom a Prahou, chcela v mnohých ohľadoch riešiť situáciu nemeckého obyvateľstva pragmatickými krokmi. Je pravdou, že bez väčších výsledkov.

Ťažiskom tejto kapitoly je proces koncipovania národnostného štatútu. Autori sa tu z časti opierali o niektoré nové, nedávno odkryté pramene a poskytl

jednu z doteraz najdetailnejších analýz témy. Novšie práce (Nemeček, Jan-Kuklík, Jan: *Od národného štátu ke štátu národností? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*) sa tejto tematike venujú ešte asi podrobnejšie. Každopádne autori práce s názvom *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* dobre chápu, že národnostný štatút predstavoval podstatnú zmenu paradigmy zo strany československej vlády. Je to pravda ešte aj vtedy, ak to bolo vyvolané vonkajšími okolnosťami. Praha sa totiž musela zmieriť s tým, že národnostná otázka sa už nemôže ďalej riešiť ako vnútroštátna záležitosť. Ešte dôležitejšie však je, že museli vykročiť na cestu premeny dovtedajšieho národného štátu na štát, ktorý by stál na národnostnom základe. Podľa autorov bol v tomto procese rozhodnejší a iniciatívnejší Beneš a nie Hodža. Tento názor sa z viacerých hľadísk javí prekvapivo. Podľa názoru recenzenta sa totiž Hodžove snahy javili byť úprimnejšie. Ohľadne riešenia maďarskej otázky sa Benešova aktivita prakticky rovnala nule. Je pravdou, že paralelne s vyostrením nemecko-českého konfliktu sa Benešova rola naozaj dostala do popredia.

Veľkým prínosom publikácie je to, že, čo sa týka roku 1938, na rozdiel od zaužívaných názorov Ladislava Deáka jasne rozlišuje medzi postojom a činnosťou SdP a *Zjednotenej maďarskej strany* (ZMS). A to vďaka tomu, že v prvom rade vychádza z primárnych prameňov. Ako aj v prípade memoranda, ktoré na jar 1938 predložila ZMS československej vláde. Po podrobnej analýze tohto memoranda práca konštatuje – v súlade so skutočnosťou –, že na rozdiel od nemeckých požiadaviek v ňom neboli populistické prvky. Jednotlivé body memoranda sa zaoberali konkrétnymi javmi politického, hospodárskeho a kultúrneho života maďarskej menšiny. Aj tento príklad svedčí o tom, že autori recenzovanej knihy vidia nielen ideologickú priepasť medzi *Sudetonemeckou stranou* (SdP) a *Zjednotenou maďarskou stranou*, ale aj rozdiel v každodennej politike týchto dvoch strán. Vníмали aj to, že SdP a ZMS sa celkom odlišne stavali k rokovaniam, ktoré sa viedli o národnostnom štatúte. Kým sa v skutočnosti Henleinovci nesnažili o dosiahnutie dohody, Esterházyovci (do istej doby) videli v štatúte možnosti na zlepšenie postavenia maďarského obyvateľstva. Ilustrujú to aj obsahy odpovedí, ktoré tieto dve strany vyslovili k druhej verzii štatútu. Kým SdP odmietala text pripravovaného štatútu povrchnými frázami, ZMS neostala len pri sformulovaní kritiky, ale predložila aj konštruktívne návrhy.

Časti, ktoré sa venujú úlohe, ktorú zohrávala *Zjednotená maďarská strana* v roku 1938, jasne vyjadrujú, že charakter maďarskej politiky na Slovensku sa v odbornej literatúre ani zďaleka nedá opísať pomocou šablón, ktoré sa používali na jednu z jej častí. Do augusta 1938 totiž ZMS preferovala riešenie situácie maďarskej menšiny v rámci Československa. Samozrejme, že nie preto, že by nechcela revíziu hraníc, ale preto, že nespoznala jej možnosti. Preto až do leta

1938 revíziu si naďalej predstavovala evolučnou cestou, prostredníctvom využitia (alebo zneužitia) slovenských autonomistických snáh.

Od tohto smerovania sa ZMS odklonila až po impulzoch od Waltera Runcimana. Vtedy už do stredobodu svojho snaženia umiestnili nie autonómiu Slovenska ale autonómiu Maďarmi obývaných oblastí. Tu už išlo o prispôsobenie sa nemeckým snahám, tak ako aj v polovici septembra, kedy už ZMS zdôrazňovala uplatnenie samourčovacieho práva. Bol to okamih, keď čiastočne pod vplyvom vonkajších impulzov Maďari pochopili, že čoskoro dôjde k úprave hraníc. Vtedy sa už samozrejme ani oni nechceli dohodnúť s Prahou. No ani nebolo o čom.

Prílohy, ktoré sa nachádzajú na konci publikácie, dobre dopĺňajú predošlé kapitoly a sú užitočné. Prehľadné tabuľky obsahujú dobové výsledky sčítaní obyvateľstva, výsledky parlamentných volieb a zoznam nemeckých a maďarských parlamentných poslancov. Okrem toho v tejto časti nájdeme najdôležitejšie zákony, ktoré regulovali práva národnostných menšín ako aj text návrhu národnostného štatútu.

Publikácia autorského tria Tóth–Novotný–Stehlík je po odbornej stránke dôkladnou prácou. Pre odborníkov, ktorí sa venujú tejto téme, bude predstavovať nevyhnutnú príručku. Z pohľadu maďarskej menšiny táto kniha môže zohrávať mimoriadne dôležitú úlohu, lebo český a slovenský čitateľ sa zatiaľ nestretol s tým, že by táto téma bola podaná tak dôsledne a korektné.

Samozrejme, že práca má aj nedostatky, ktoré nespocívajú v tom, čo obsahuje, ale v tom, čo v nej chýba. Absenciu maďarských aktivistov a KSČ sme už spomínali. Podobne však chýba aj hlbšia analýza vstupu Nemcov do vlády a analýza výsledkov tohto kroku. Napriek tomu sa nazdávame, že publikácia s názvom *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* patrí medzi najvýznamnejšie práce českej a slovenskej historiografie, ktoré vznikli v ostatných rokoch. Toto by však nestačilo, ak by budú chýbať odborné reakcie na túto publikáciu. Tak pozitívne ako aj negatívne hodnotenia. Táto práca totiž iba vtedy naplní svoje poslanie, ak vyvolá diskusie, ktoré aj iných podnietia k ďalšiemu výskumu národnostnej politiky v prvej ČSR.

Bolo by mimoriadne dôležité, aby táto práca inšpirovala a vyvolala diskusie aj v slovenskej historiografii. Nad neustálymi opakovaniami prostredníctvom L. Deáka udomácnených mantier – ako to dokazuje aj kapitola o roku 1938 – sa už minuli časy. Našťastie to potvrdzujú aj novšie výsledky českej a čiastočne aj slovenskej historiografie. Každopádne o tom svedčí aj kniha od autorského tria Tóth–Novotný–Stehlík.

Attila Simon

Preklad: Angelika Šrámková